

Кіреєнко К. В. Концепт *кохання* в українській фольклорно-магічній картині світу / К. В. Кіреєнко // Вісн. ЛНУ імені Тараса Шевченка. – Сер. „Філологічні науки”. – Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2012. – № 14 (249). – 298 с. – С. 228 – 234.

УДК 811.111'32

Кіреєнко К. В.

КОНЦЕПТ «КОХАННЯ» В УКРАЇНСЬКІЙ ФОЛЬКЛОРНО-МАГІЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Сучасним лінгвістичним дослідженням властивий динамічний, діяльнісний підхід до мови з обов'язковим урахуванням змісту, умов і цілеспрямованості протікання процесів мовлення. Провідними принципами мовознавчих розвідок стають антропоцентричний і функціональний. Вони передбачають погляд на мовні факти з позиції носія мови, увага зосереджується на структурі мовлення (мовленнєвого акту) і способах спілкування, мова досліджується у зв'язку з виконуваною нею соціальною функцією [1, с. 1].

Актуальність статті визначається також загальним посиленням інтересу до магії як культурного феномену, до магічної практики різних народів, зокрема й до магії вербальної. Це вимагає осмислення специфіки функціонування мови в цій сфері народного життя. У зв'язку з цим актуальним видається аналіз замовлянь як текстів, що функціонують у сакральній сфері буття народу й людини, виявляють різні аспекти реалізації магічної функції мови, репрезентують своєрідну картину світу, є продуктом особливої світоглядної системи [1, с. 1]. Пропонована розвідка є частиною комплексного лінгвістичного дослідження і має на меті виявити ознаки концепту «кохання» у свідомості ворожбитів української магічної традиції. Матеріалом аналізу послужили тексти збірок українських замовлянь *«Ви, зорі-зориці...: Українська народна магічна поезія: (Замовляння)»*, *«Словесна магія українців»*, *«Українські замовляння»*, *«Українські чари»* [2; 3; 4; 5].

Перші дослідження семантичних особливостей замовлянь слов'янської магічної традиції і їхній зв'язок з давніми віруваннями репрезентовано працями П. Іваценка, М. Крушинського, В. Мансіки, В. Міллера, М. Познанського. Дослідження походження замовлянь займалися М. Грушевський, І. Огієнко. Реконструкційний напрямок, що вивчає замовляння як пратекст з притаманними йому архетипами представлений роботами Г. Барташевич, Л. Виноградової, С. Дмитрієвої, Е. Померанцевої, В. Топорова, В. Соколової. Сучасні вчені Г. Попов, О. Сидоров, В. Харитонова вивчають замовляння як психічний феномен.

Про важливість фольклорної (міфологічної) моделі світу веде мову російський мовознавець Є. В. Урісон. Аналізуючи проблематику

семантики, автор демонструє істотні розбіжності між знаннями, що зафіксовано в мовній картині світу, та побутовими уявленнями. Висловлюючи думку, що знання, котрі наявні в мовній картині світу, архаїчні й сягають своїм корінням у давнину, автор наголошує на плідності порівняння фольклорної, чи міфологічної картини світу з мовною [6, с. 3 – 21]. Російська дослідниця М. В. Піменова також наголошує, що фольклорна картина світу відмінна від мовної як щодо змісту компонентів, так і щодо будови. Оскільки в фольклорній картині світу зафіксовані донаукові, наївні, міфологічні уявлення, набір найістотніших серед них, що був підданий концептуалізації, не збігається з представленим у мовній картині світу. Ті з фольклорних концептів, які на поняттєвому рівні збігаються з загальнокультурними, відмінні від них на рівні аксіологічному [7, с. 46 – 47]. Фольклорна картина світу була створена в результаті семантичного перекодування міфологічного та етнографічного нефольклорного матеріалу через систему фольклорних кодів шляхом узагальнення, типізації і перекладу культурних змістів на мову поетичної символіки [8, с. 122]. Відносини, що були створені між системою традиційних культурних смислів, яка утворює фольклорну картину світу, та мовними засобами, що її репрезентують, багато у чому відмінна від аналогічних у нефольклорній сфері. При цьому специфічними явищами фольклорної картини світу є формальність фольклорної лексики, широка парадигматичність і, як наслідок, узагальненість семантики фольклорного слова, а також семіотичність слова у фольклорі. У вербальній реалізації фольклорної картини світу знаходять своє відображення стереотипи традиційної народної культури, що є виражено у використанні специфічних формул для передачі стереотипної концептуальної ознаки [9, с. 11].

Замовляння яскраво виявляють три аспекти реалізації магічної функції мови: номінативний, предикативний та впливовий. Основна особливість магічної номінації в текстах замовлянь полягає в тому, що різного роду назви є словами-символами, що виявляють семантичну неелементарність, за ними закріплено цілий комплекс пропозицій, певна міфологема, вони виконують головним чином характеризуючу функцію. Назви денотативно співвідносяться не стільки з реальним світом, скільки з модельованим магічним часом-простором, з тією картиною світу, яка будується й репрезентується усією сукупністю заговірних текстів. Магічно-образне, символічне значення окремих слів виявляється лише в межах контексту: відмінна від причиново-наслідкового мислення логіка замовлянь зумовлює особливу синтагматику слів. Завдяки своєрідним семантичним зв'язкам між предикатами та актантами й детермінантами змінюються денотати й сигніфікати слів, і таким чином твориться своєрідна магічна картина світу, у якій актуалізовані зв'язки різних об'єктів за подібністю, суміжністю тощо. Магічна предикація встановлює й актуалізує особливі відношення між названими явищами [1, с. 8].

Проаналізувавши любовні замовляння української вербальної магічної традиції, ми виявили наступні ознаки концепту «кохання» в українській фольклорно-магічній картині світу:

Неминучість: кохання спіткає будь-де, від нього не втекти й не сховатися: *«Де ти його спобіжиш, де ти його заскочиш: чи в лузі, чи в дорозі, чи в наїдках, чи в напйтках, чи у вечері, чи у постелі...»* [4, с. 41 – 42]; *«Візьми коня Халамина, та посади Саламина; меч йому дай у руки, пошли його на села, на города та на болота, на усякі міста; де його спобіжиш, де його заскочиш, там його січи...»* [4, с. 43].

Константність: закохані будуть разом вічно: *«Тоді його від мене забере, як у мертвого на голові коси вирвете; тоді він від мене піде, як мертвий з того світа на цей вийде»* [3, с. 77 – 78]; *«Молодчику, ти красний паничку, вас є аж три. Один – на морі, другий – на війні, третій – на землі. Як вам усім трьом разом за одним столом не снідати, не обідати, не повечеряти, так нас нікому не розлучити, ні старому, ні молодому, і не тоді, як будуть кості троцити»* [3, с. 77 – 78]; *«...щоб ти мне тоді покинув, коли найдеш той віск»* [4, с. 47]; *«...щоб нас друга не розлучила»* [3, с. 77 – 78]; постійний ріст, розвиток, збільшення та посилення почуття: *«...а його любов хай **росте**»* [3, с. 76].

Каритативність: ласка, доброта, прихильність: *«Як от Бога, так і од тебе, Іване, уся ласка, **доброта** на мене»* [4, с. 37]; *«Я проти тебе з ласкою, ти до мене з **добротою і з ласкою**»* [4, с. 37]; *«У мені очі соколині, а брови соболині, а у тебе **добра ласка** на мене»* [4, с. 37]; *«Як не покидати корові теляти, так не покидати матері дитяти, і так не покидати родженому, хрещеному, молитвеному (ім'я) роджену, хрещену, молитвену (ім'я)»* [3, с. 77 – 78]; *«...а тоді **жаль**...»* [2, с. 228]; *«Як ти, місяцю, сяєш Богові й людям, Щоб я так **сіяла і вгодна** була Богові, (Івану) та людям»* [2, с. 221]; *«Щоб я була красива і ясна, як те сонечко красне і ясне. Рождена, хрещена, молитвена (ім'я) родженому, хрещеному, молитвеному (ім'я) **найсама краща**»* [3, с. 77 – 78]; *«...освіти мене, рабу Божу, перед усім миром християнським: **добротою, красою, любощами й милощами**; щоб не було ні **любійшої**, ні **милійшої** о раби Божої народженої, молитвяної (Марії). Яке ти ясне, величне, прекрасне; щоб і я така була **ясна, велична, прекрасна** перед усім миром християнським на віки віків»* [2, с. 219]; *«...щоби моє личко було ясне-красне, як сонечко. Позбавлю я росу, а збавлю з жінок, з панів повагу, з попів пиху, з парубків гордість, а з дівок красу»* [2, с. 220]; *«...раба Божого (Івана) до раби Божої (Марії) **золотом покажуся**»* [2, с. 223]; *«Як сеся застава не пуцає воду на потоки, так би до тої (Марії) не пустила сватачів, окрім мене»* [2, с. 226].

Залежність: неможливість бути без коханої людини: *«Як сеся латиця не може бути без сорочки, так би ти (Іване), не міг бути без мене»* [2, с. 224]; *«Як полотно не може зробити без берда і ничилниць, так би ти (Іване) не міг бути без мене»* [2, с. 224]; *«Як сесі дві грядки ніколи не розходяться, так би тота (Марія) прив'язана була до мене»* [2,

с. 226]; «Як (ім'я чоловіка) не обійдеться без ніг, без очей, без рук, без рум'яного лиця, без щирого серця, так щоб (ім'я чоловіка) **не обходився без (ім'я жінки)**» [3, с. 76 – 77]; постійно думати про об'єкт кохання: «...усе мене на помислах мав» [4, с. 41 – 42]; «Щоб ти день і ніч думав про мене» [2, с. 234]; «...та все думав про мене (назва дівчачого імені) вовік віка» [2, с. 234]; «...і щоб помисли (ім'я чоловіка) направлялися до (ім'я жінки) так, як проміння сонця направляють світло миру і добродетелі» [3, с. 76]; «...і щоб (ім'я чоловіка) створив у своїй уяві і погляді (ім'я жінки) так, як небо створено з зірками і дерево зі своїми плодами» [3, с. 76].

Страждання: плакати, поки не полюбити (тобто, почуття нав'язується через насилля): «Дай же, Боже, щоб за мною, (Марією), красунею, (Іван) так **плакав**, аж поки не полюбив» [2, с. 228]; плакати, немов у нещасті: «...як несамовольно **плачуть** люди, на яких найшли нещасливі години, і плачуть, та ще й дуже, помилуй, Боже» [2, с. 228]; побиватися, немов за рідною дитиною: «...як корова за телям, як лошиця за лошам, як ослиця за ослям, як море за морем. Даруй же, Господи, щоб так за мною народженною, хрещеною і молитвяною рабою Божою Іван **плакав**» [4, с. 36]; «Як мати моя за мною побивається, так би за мною **убивалась**» [4, с. 45]; плакати, немов у неволі за рідними: «...як невольники й невольниці **плачуть** за батьком та за матір'ю, за дітками маленькими. Даруй же, Господи, щоб так за мною народженною, хрещеною і молитвяною рабою Божою Іван **плакав**» [4, с. 36]; «**І плачуть**, ото як брат в неволі за сестрою» [2, с. 228]; «**І плачуть**, як всяка птичка за парою» [2, с. 228]; неволя: «Я свого чоловіка золотим **замком замикала**, срібні ключі поховала» [3, с. 77 – 78].

Хвороба: трясіння й трепет за об'єктом кохання: «...щоб він **трясся і трепетався** душею і тілом за мною» [4, с. 41 – 42]; печія в серці: «Як тоту коравку (онучу) пече огонь, так би тебе серце пекло (Іване) за мнов» [2, с. 225]; «Як сесь ся мід пече у керечуні, так би тебе, (Іване) пекло серце за мною» [2, с. 227]; «Щоб твоє серце за мною так **топилося, як топиться той віск**» [4, с. 47]; тяжкість: «Як тій сорочці **тяжко під тим тяском, так би тобі (Іване) тяжко було без мене**» [2, с. 225]; біль: «Беріть голки і шпильки, гордове каміння, **бийте** його і **печіть, паліть і нудить**» [4, с. 39]; «...**бийте** його...» [4, с. 39]; «...там його **січи**...» [4, с. 43]; неспокій: «Нехай (ім'я чоловіка) без (ім'я жінки), родженої, хрещеної, молитвеної, **не зможе ні лягти**...» [3, с. 76 – 77]; «...лежить – **підніміть**...» [3, с. 76 – 77]; «не дайте йому **ні лежать**...» [4, с. 39]; «...там йому не дай ні **лежать**...» [4, с. 43]; «Нехай (ім'я чоловіка) без (ім'я жінки), родженої, хрещеної, молитвеної, **не зможе ні сісти**...» [3, с. 76 – 77]; «...як не можуть без плуга й ораня хліба їсти, щоб так не могли без мене **сісти**» [2, с. 220]; безсоння: «Як **спить – розбудіть**...» [3, с. 76 – 77]; «...не дайте йому **ні спать**...» [4, с. 39]; «...там йому не дай ні **спать**...» [4, с. 43]; «Як голубу без очей, так би тобі, раба Божя Марія, за мною без ночей» [4, с. 46]; апатія: «...і хай

зробиться так, щоб згаданий (ім'я чоловіка) не мав бажання ні радість мати без (ім'я жінки)» [3, с. 76]; відсутність апетиту та спраги: «Нехай (ім'я чоловіка) без (ім'я жінки), родженої, хрещеної, молитвеної, **не зможе ні їсти...**» [3, с. 76 – 77]; «...не дайте йому **ні їсти...**» [4, с. 39]; «...там йому не дай ні їсти...» [4, с. 43]; «...і хай зробиться так, щоб згаданий (ім'я чоловіка) не мав бажання ні їсти без (ім'я жінки)» [3, с. 76]; «Нехай (ім'я чоловіка) без (ім'я жінки), родженої, хрещеної, молитвеної, **не зможе ні пити...**» [3, с. 76 – 77]; «...не дайте йому **ні пити...**» [4, с. 39]; «...там йому не дай ні пити...» [4, с. 43]; «...і хай зробиться так, щоб згаданий (ім'я чоловіка) не мав бажання ні пити без (ім'я жінки)» [3, с. 76]; невиліковність: «Щоб пив – не запив» [3, с. 77 – 78]; «...щоб він мене не запив...» [4, с. 41 – 42]; «...водою не запив...» [2, с. 234]; «...не заїв...» [2, с. 41 – 42]; «Щоб ти і їжею не заїв» [2, с. 234]; «...щоб спав – не доспав...» [3, с. 77 – 78]; «...сном не заснув» [2, с. 234]; «...з іншими не загуляв...» [4, с. 41 – 42]; «...не дайте йому **других любити...**» [4, с. 39]; «...там йому не дай ні інших любити...» [4, с. 43]; «...**других не любив...**» [2, с. 228]; божевілля: «...з ума зіходив...» [2, с. 234]; смерть: «...умірав за мною, як риба за водою» [2, с. 234]; «Як дуже зілля кипить, – милий поверх дерева летить; як не дуже – о половині дерева, і так поб'єця» [2, с. 230].

Отже, в українській фольклорно-магічній картині світу любов – це передусім залежність, страждання (плач і неволя) та хвороба (трясіння й трепет, тяжкість, біль, неспокій, безсоння, апатія, відсутність апетиту та спраги, невиліковність, божевілля та смерть), а вже потім ласка, доброта та прихильність. У той час коли в українській мовній картині світу ознаки любові як хвороби та страждання зовсім не представлені, але натомість її репрезентовано як глибоку сердечну прихильність, внутрішній душевний потяг, повагу і шанобливе ставлення до людини, пестування, захоплення та милування [10]. Плідним для подальших студій у цьому напрямку ми вважаємо розвідки щодо виявлення ознак концептів «love» та «amour» англійської та французької фольклорно-магічних картин світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Остроушко О. А.** Семантико-синтаксична структура текстів українських замовлянь : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Оксана Андріївна Остроушко. – Дніпропетровськ, 2002. – 24 с.
2. **Ви, зорі-зориці...** : Українська народна магічна поезія : (Замовляння) / Упоряд. М. Г. Василенко, Т. М. Шевчук ; Передм. М. Г. Василенка. – К. : Молодь, 1991. – 336 с.
3. **Словесна магія українців** [Текст] / упоряд. В. П. Фісун. – К. : Бібліотека українця, 1998. – 104 с.
4. **Українські** замовляння / [упоряд. М. Н. Москаленко ; авт. передм. М. О. Новикова]. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.
5. **Українські чари** / Упоряд. О. М. Таланчук. – К. :

Либидь, 1992. – 96 с. **6. Урисон Е. В.** Языковая картина мира vs обиходные представления (модель восприятия в русском языке) / Е. В. Урисон // Вопросы языкознания. – 1998. – № 2. – С. 3 – 21. **7. Пименова М. В.** Языковая картина мира : учеб. пособ. ; изд. 2-е, испр. и доп. / Марина Владимировна Пименова. – Кемерово : КемГУКИ, 2011. – 106 с. (Серия «Славянский мир». Вып. 7). **8. Путилов Б. Н.** Фольклор и народная культура : монография / Б. Н. Путилов. – СПб : Наука. – 239 с. **9. Черванева В. А.** Пространство и время в фольклорно-языковой картине мира (на материале эпических жанров) / В. А. Черванева, Е. Б. Артеменко. – Воронеж : ВГПУ, 2004. – 184 с. **10. Киреенко Е. В.** Репрезентация понятийных признаков концепта ЛЮБОВ / КОХАННЯ в украинской фольклорно-магической картине мира / Е. В. Киреенко // Когнитивная лингвистика : новые парадигмы и новые решения : сборник статей / отв. ред. М. В. Пименова. – Москва : ИЯ РАН, 2011. – 896 с. (Серия «Концептуальные исследования». Вып. 15). – С. 612 – 618.

Киреенко К. В. Концепт «кохання» в українській фольклорно-магічній картині світу

Стаття присвячена когнітивному аналізу українських любовних замовлянь з метою виявлення ознак концепту «кохання» у сакральних текстах вербальної магічної традиції. Автор статті доходить висновку, що в українській фольклорно-магічній картині світу любов – це передусім залежність, страждання (плач і неволя) та хвороба (трясіння й трепет, тяжкість, біль, неспокій, безсоння, апатія, відсутність апетиту та спраги, невиліковність, божевілля та смерть), а вже потім ласка, доброта та прихильність.

Ключові слова: вербальна магія, замовляння, фольклор, картина світу, концептуальний аналіз.

Киреенко Е. В. Концепт «любовь» в украинской фольклорно-магической картине мира

Статья посвящена когнитивному анализу украинских любовных заговоров с целью определения признаков концепта «любовь» в сакральных текстах вербальной магической традиции. Автор статьи приходит к выводу, что в украинской фольклорно-магической картине мира любовь – это прежде всего зависимость, страдание (плач и неволя) и болезнь (трясение и трепет, тяжесть, боль, беспокойство, бессонница, апатия, отсутствие аппетита и жажды, неизлечимость, сумасшествие и смерть), а уже затем ласка, доброта и благосклонность.

Ключевые слова: вербальная магия, заговоры, фольклор, картина мира, концептуальный анализ.

Kireienko K. V. Concept «love» in the Ukrainian folklore-magical world model

The article focuses on the cognitive analysis of Ukrainian love spells for the purpose of determination of conceptual features of love in the sacred texts of the verbal magic tradition. The author of the article concludes that in Ukrainian folklore and magical view of the world love is primarily dependence, suffering (crying and captivity), and disease (shaking and trembling, heaviness, pain, anxiety, insomnia, apathy, lack of appetite and thirst, incurability, madness, and death), and only then it is tenderness, kindness, and benevolence.

Key words: verbal magic, spells, folklore, world model, conceptual analysis.